

СОЦІОЛОГІЯ

УДК: 316.74:378.018.43»364»

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.58.285715>

Погрібна Вікторія Леонідівна, докторка соціологічних наук, професорка, професорка кафедри соціології та політології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: vilpog2017@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5101-0386

Підкуркова Ірина Валеріївна, кандидатка соціологічних наук, доцентка, доцентка кафедри соціології та політології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: i.v.pidkurkova@nlu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-4797-3718

ДИСТАНЦІЙНА ОСВІТА В УМОВАХ СИСТЕМНОЇ КРИЗИ: НОВІ ВИКЛИКИ Й НОВІ МОЖЛИВОСТІ

У статті обґрунтовується необхідність поширення інноваційних методів організації навчання в умовах системної кризи. Визначаються позитивні й негативні наслідки планового й вимушено прискореного впровадження дистанційної освіти в освітню практику українських вишів. Презентуються результати соціологічного дослідження «Ефективність організації дистанційного навчання в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого в умовах війни».

Ключові слова: вища освіта, дистанційна освіта, модернізаційні освітні процеси, системна криза, соціологічні дослідження вищої освіти в умовах війни

Постановка проблеми. Сучасний світ перебуває в стані системної кризи. Термін «криза», що походить від грец. слова *κρίσις* (вихід, закінчення), сьогодні вживається для позначення переломної точки, яка відділяє один якісний стан плинну буття від іншого. Фактичний або потенційно можливий вплив системної кризи є деструктивним, а ланцюгова реакція відповідних негативних наслідків наносить потужний удар по структурі системи, яка забезпечує її цілісність. Отже, системна криза порушує стабільність системи й створює передумови якщо не її розпаду, то, принаймні, суттєвої зміни. І це має бути

сама системна зміна, яка зачіпає всі сфери суспільства: економіку, політику, соціальні відносини, духовне життя. Освіта тут не є винятком. Реформування вищої освіти, що розпочалося в Україні ще в умовно «позакризовий» період, передбачало поступове поетапне інноваційне вдосконалення як організаційної, так і дидактичної складової діяльності ЗВО, але об'єктивні процеси, пов'язані спочатку з пандемією Covid-19, а потім і розгортанням широкомасштабної війни, розв'язаної РФ проти України, внесли свої корективи – впровадження дистанційної форми навчання набуло не тільки прискореного, але й безальтернативного характеру.

Метою даної статті є визначення позитивних і негативних наслідків турборежиму впровадження дистанційної освіти в освітню практику українських вишів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екстрене запровадження дистанційного навчання в закладах вищої освіти України призвело до появи цілої низки досліджень, що мало заповнити прогалини в знаннях про сутність, проблеми та протиріччя, які виникають у процесі активного поширення дистанційної освіти.

Визначенню поняття дистанційного навчання, його змісту й характеристик різновидів присвячена робота Є. В. Іванова й В. Є. Гош «Дистанційна освіта сьогодення: сутність та виклики» [1]. Автори аналізують основні протиріччя, що існують між вимогами до дистанційної форми навчання та готовністю ЗВО організувати його ефективне функціонування з використанням різних інформаційних технологій. Е. Яценко й І. Левандовська в статті «Дистанційна освіта в освітній діяльності вищої школи: виклики часу» зазначають, що сучасний перехід освіти від традиційної до дистанційної форми вносить зміни в формат освітньої діяльності закладів вищої освіти, що, у свою чергу, тягне за собою необхідність впровадження нових методів, способів, прийомів її організації [2]. Дилеми, пов'язані із дистанційним навчанням (його шкода або користь), є предметом дослідження М. Niezgodna [3]. Особливості функціонування дистанційної освіти, визначені на основі соціологічного опитування студентів у Польщі й Україні, розкриває P. Długosz у роботі «Zdalna edukacja i jej wpływ na szkolne osiągnięcia: badania przekrojowe w Polsce i na Ukrainie» [4]. Використовуючи низку соціологічних досліджень освітньої практики в Харківській області й Україні, Л. Сокурянська й А. Голиков аналізують феноменальні й процесуальні аспекти впровадження онлайн-практик у системі сучасної освіти в Україні [5]. О. Царик і Н. Рибіна, досліджуючи особливості освітньої комунікації в умовах дистанційного навчання, артикулюють зміни технології передачі інформації в сучасному закладі вищої освіти, завдяки чому підвищується комунікативна ефективність студентів [6]. Переваги й недоліки дистанційної освіти є предметом наукового аналізу В. М. Прибилової [7] й А. О. Сіленко й Н. В. Крук [8]. У статті Т. М. Сидо-

ренко, С. М. Петькун й О. М. Новак «Дистанційна освіта: проблеми та перспективи» [9] досліджуються основні труднощі, які виникають у системі дистанційної освіти, а також пропонуються перспективні напрями вдосконалення системи віддаленої освіти.

Дослідження науковцями питань реформування вищої освіти зосереджені на чинниках, що обумовлюють його необхідність, на засадах й окремих аспектах реформи, перспективах змін освітньої системи тощо. Так, В. Шухтін, С. Котюжинська, Т. Лебедева й І. Шухтіна в статті «Реформування вищої освіти в Україні» розглядають правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти й аналізують стан і перспективи змін освітньої системи України [10]. Найважливіші напрями реформування вищої школи у зв'язку з демократизацією суспільства аналізуються в роботі Л. М. Півневої «Напрями реформування вищої освіти України як чинник демократизації» [11]. Р. М. Пріма й Д. А. Пріма виокремлюють і характеризують деякі загальні тенденції, що актуалізують і активізують реформаційні освітні процеси в Україні [12]. Про вплив глобалізації на реформування вищої освіти пише О. Ісаєва [13], проблеми якості освіти в контексті реформування вищої школи України розглядає С. А. Вавренюк [14]. Л. І. Кормич та А. І. Кормич артикулюють зростання ролі вищої освіти в сучасному суспільстві, що визначається низкою тенденцій, а саме: розширенням університетської автономії, підвищенням відповідальності за якість освіти, удосконаленням управлінських моделей, зростанням рівня відповідності потребам ринку тощо [15]. Про проблему інтернаціоналізації вищої освіти як одного з напрямів її розвитку йдеться в монографії «Культурно-гуманітарні стратегії розвитку університетської освіти в умовах динамічних суспільних трансформацій» [16]. Дослідженню проблеми трансформації ідеї університету в умовах розвитку сучасної цивілізації присвячена стаття С. Курбатова ««Ідея університету» в контексті суспільства знань» [17]. Окремі питання щодо підготовки фахівців конкурентоспроможного рівня у вишах України розглядаються в роботі А. Марушкевича «Підготовка фахівців конкурентоспроможного рівня у ВНЗ України» [18]. Сутність основних тенденцій модернізації сучасної вищої освіти, а також значимість процесу її інтернаціоналізації розкривається в статті В. Є. Єрмаченка й В. І. Дериховської «Особливості трансформації світової системи вищої освіти у XXI столітті» [19]. Реформування освіти й організації освітнього процесу в Україні, у тому числі в умовах війни, є центром уваги багатьох наукових і науково-практичних конференцій [20; 21].

Враховуючи, що реформування вищої освіти й прискорене впровадження дистанційної освіти в Україні відбувається в умовах світової системної кризи, важливо визначити вплив останньої на цей процес. Дослідник феномена системної кризи В. С. Заяць аналізує її прояви в різних сферах суспіль-

ного життя: бюджетній, виробничій, фінансово-кредитній, соціальній, зовнішньоекономічній [22], а М. А. Peters, Т. Besley та J. M. Paraskeva фіксують, що в епоху системної кризи розвивається монополізація й приватизація знань і освіти [23]. К. Sapountzaki досліджує причини, ризики й наслідки системної соціально-економічної кризи [24], М. Фесенко характеризує особливості, визначає витoki й прогнозує можливі наслідки глобальної системної кризи [25], а G. Cairo-i-Cespedes та D. Castells-Quintana зупиняються не тільки на таких проявах системної кризи, як економічна, екологічна й соціально-політична, але криза людська [26], що дало нам можливість розглядати в даній статті системну кризу як тригер прискорення модернізаційних освітніх процесів.

Вклад основного матеріалу. Сьогодні в суспільстві відбувається процес модернізації освіти, появи нових форм організації навчання. Значного поширення набуває дистанційна освіта, яка докорінно змінює традиційні уявлення про навчання й викладання. У Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні зазначено, що «дистанційна освіта – це форма навчання, рівноцінна з денною, вечірньою, заочною та екстернатом, яка здебільшого здійснюється за технологіями дистанційного навчання» [27]. Серед сформульованих в Концепції її характерних рис особливо привабливими виглядають **гнучкість**, що дозволяє студентам не відвідувати регулярних занять, а навчатися в зручній для себе час та в зручному місці; **паралельність**, яка дає змогу поєднувати навчання з професійною діяльністю (або з навчанням за іншим напрямком); **економічність**, коли має місце ефективне використання навчальних площ і технічних засобів, а розвиток комп'ютерного моделювання призводить до зниження витрат на підготовку фахівців; **технологічність**, бо широке впровадження в навчальний процес інноваційних інформаційних технологій сприяє входженню людини в глобальний інформаційний простір; **інтернаціональність**, котра дає можливість здобути освіту в навчальних закладах іноземних держав, не виїжджаючи зі своєї країни, та надавати освітні послуги іноземним громадянам і співвітчизникам, що мешкають за кордоном; **якість**, якою дистанційна освіта має не поступатися очній формі навчання, оскільки до роботи залучається досвідчений професорсько-викладацький склад і використовуються найсучасніші навчально-методичні матеріали; і, нарешті, найважливіша характеристика – **соціальна рівність**, завдяки якій створюються рівні можливості здобуття освіти незалежно від місця проживання, стану здоров'я й соціального статусу. Звісно, дистанційна освіта має й певні недоліки. Можна погодитися з І. Г. Власенком, який зазначає, що втрачається безпосередній контакт із здобувачем, необхідний для успішної корекції навчання й адекватного оцінювання; є труднощі з перевіркою того, чи завдання виконане студентом

самостійно або за допомогою когось іншого; не у всіх населених пунктах є доступ до мережі «Інтернет»; при тривалому дистанційному навчанні в студентів виникають труднощі з правильним формулюванням своїх думок, висловлювань і при дискусійних обговореннях [28, с. 12]. Утім зрозуміло, що ідеальних форм організації навчання не існує, а переваги дистанційної освіти впевнено доводять її загальну продуктивність.

В той же час слід зазначити, що впровадження дистанційної освіти в практику діяльності закладів вищої освіти потребує відмови від жорстко стандартизованих шляхів і термінів через активний вплив зовнішніх чинників. Підкреслимо: навіть ті інноваційні освітянські формати, що вже довели свою принципову ефективність, у певних умовах можуть об'єктивно потребувати як гальмування процесу впровадження, так і вимушеного його прискорення, а це, в свою чергу, продукує значну кількість проблем. Сьогодні Україна стикнулася з дуже серйозним викликом – системною кризою, яка виступила тригером прискорення модернізаційних освітніх процесів, пов'язаних з надшвидким залученням дистанційних технологій в освіту.

Системна криза – це не тільки криза економічна або політична, але й криза базових цінностей, яка проявляється в знеціненні загальної моралі, формуванні мозаїчності або амбівалентності масової свідомості, поширенні аномічних настроїв. Все це відбивається на інституті освіти, гальмуючи процеси його реформування. Проте та системна криза, що «накрила» зараз Україну, має особливу природу, бо безпосередньо пов'язана з двома надпотужними зовнішніми чинниками – пандемією й війною, наслідком чого став вимушений перехід більшості вишів на суто дистанційну форму роботи. Чи виявилися вони готовими до такого кроку? Які переваги і які вади, у тому числі організаційного характеру виявила при цьому система дистанційної освіти? Для відповідей на ці питання в період з 9 по 22 листопада 2022 р. фахівцями кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого було проведено **опитування 1710 студентів 1–4 курсів шести факультетів**, яке здійснювалося шляхом заповнення online-анкети, створеної за допомогою сервісу Google-форма. Кількісний розподіл респондентів за факультетами й курсом навчання відповідає структурі університету. За соціальними ознаками результати дослідження також можуть вважатися репрезентативними.

Опитування показало, що у ставленні до організації дистанційного навчання в 4 з 10 респондентів сформувався повне або часткове незадоволення (див. Діаграма 1). Враховуючи, що перехід до дистанційного формату освіти був вимушеним і безальтернативним, аналіз причин, які створили таку його оцінку, і шляхів покращення ситуації є дуже важливим для кожного вишу.

Діаграма 1

Що Вам подобається при навчанні в дистанційному режимі?

Діаграма 2

Підкреслимо, що студентам було запропоновано визначитися не тільки з недоліками, але й перевагами дистанційного навчання перед навчанням офлайн. Досить передбачувано найбільшу підтримку отримала можливість

навчатися, не виходячи з дому. Можна припустити, що це пов'язано з тим, що у значної кількості студентів, які ще з 2020 р. навчаються переважно в онлайн-режимі, уже втрачене (або не сформувалося) традиційне сприйняття процесуальності навчального процесу, що, звісно, дуже прикро. Утім уже відповіді на наступні питання засвідчили збереження в цілому адекватної мотивації до навчальної діяльності, бо зафіксували важливість для студентів більшої самостійності в організації власного навчання й можливості оптимізації використання часу, що особливо актуалізується в умовах війни (див. Діаграма 2).

На жаль, майже 80% студентів зазначили, що стикнулися з труднощами, пов'язаними з переходом на дистанційну форму навчання. Майже всі назвали проблеми з інтернетом, які, звісно, є об'єктивним наслідком бойових дій на території України, не пов'язаним з недоліками організації навчального процесу, але те, що друге місце за кількістю підтверджуючих відповідей посіла відсутність єдиного стандарту роботи для всіх навчальних дисциплін, свідчить про наявність проблем саме організаційного характеру (див. Діаграма 3).

З якими труднощами стикались під час навчання з використанням ДТ?

Діаграма 3

Варто підкреслити, що розуміння складнощів з доступом до інтернету й скарги студентів на недостатню кількість методичних матеріалів і навчальної літератури на порталі АСУ активізувало та значно пришвидшило роботу над максимальним розширенням бази НЕІК (портал Навчальних електронних

інформаційних комплексів) і електронних підручників, бо проведене дослідження виявило, що від 60 до 80% респондентів активно користуються ними для підготовки до навчальних занять (див. Діаграма 4).

Чим Ви користуєтесь при підготовці домашнього завдання?

Діаграма 4

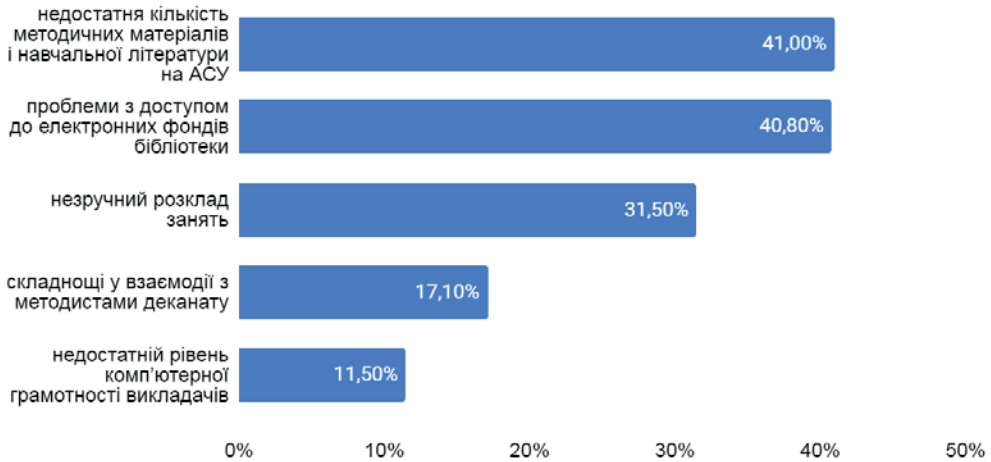
Опитування показало, що основну проблему в організації навчального процесу в дистанційному режимі здобувачі освіти вбачають у доступності навчальної та методичної літератури, хоча і те, що практично кожний шостий студент скаржиться на складнощі у взаємодії з методистами деканатів, а кожний восьмий-дев'ятий – на недостатній рівень комп'ютерної грамотності викладачів, свідчить про необхідність налагодження відповідної роботи з професорсько-викладацьким і допоміжним персоналом університету (див. Діаграма 5).

Зрозуміло, що відповіді на закриті питання анкети дозволяють отримати лише загальне уявлення про стан досліджуваної проблеми в тих рамках, які визначаються й пропонуються соціологом. Інша справа – відкриті питання, в яких ставлення респондентів до проблеми розкривається виключно ініціативно й максимально повно. Ми із задоволенням констатували той факт, що майже половина опитаних студентів (736 осіб) дали **відповіді на відкриті питання «Що би Ви порекомендували для покращення організації навчання з використанням дистанційних технологій?»**. Такий високий показник свідчить про щире зацікавлення студентів в оптимізації навчального

процесу й досить усталену мотивацію навчання навіть у таких надскладних умовах, в яких зараз перебуває більшість з них.

Чим Ви не задоволені в організації дистанційного навчання в університеті?

Діаграма 5

53% з тих, хто залишив власні побажання (390 осіб), підкреслювали доцільність, на їхню думку, поєднання синхронного й асинхронного формату навчання, аргументуючи це необхідністю враховувати об'єктивні обставини, як-то обстріли, вимкнення світла, нестабільність інтернету тощо. Більше того, асинхронний формат міг би стати єдиною можливістю для студентів, що перебувають на тимчасово окупованих територіях та територіях, де ведуться активні бойові дії. Також від 5-ти студентів надійшла пропозиція запровадити змішаний (онлайн-офлайн) формат навчання в такий спосіб: якщо викладач перебуває в Харкові, заняття проводяться в аудиторії з тими студентами, які також в Харкові, а паралельно підключається онлайн-конференція для тих, хто не має можливості бути присутнім особисто: «Краще виходити й навчатися очно, немає проблеми при тривозі переходити до укриття. Дистанційно прокурором не станеш».

111-ть студентів висловилися «за». Основне побажання – застосовувати систему коефіцієнтів, бо багато студентів не зможуть скласти іспити в онлайн-форматі з причин, які не залежать від них (вимкнення світла й інтернету, обстріли): «Власне, мені не хотілося би підключатися на екзамен у зумі з думкою, що в будь-який момент у мене можуть вимкнути світло, після чого доведеться».

ся йти на перескладання». Ще один поширений аргумент: «На мій погляд, найбільш придатною є система коефіцієнтів, оскільки високий бал отримують студенти, які сумлінно працювали весь семестр. Бали за семінарські не ставляться «за гарні очі»». Ще 3 студенти запропонували розглянути можливість задачі сесії в тестовому форматі.

10 студентів внесли свої пропозиції. Фактично вони зводяться до двох позицій: «Зробити поділ на «практичні» дні та «лекційні». Або хоча б розклад, який не був би побудований у шаховому порядку: лекція-практичне-лекція-практичне» та «Зробити розклад, при якому не було такого, що практичні заняття з 8 ранку до 4 вечора, а між ними стоять або лекції, або взагалі пусто».

Своє бачення способів підвищення ефективності використання інтернет-платформ для організації навчального процесу висловило 30 студентів. Більшість рекомендацій пов'язана з тим, щоб «використовувати один інформаційний ресурс, де викладачі зможуть розміщувати домашні завдання, навчальні матеріали та інше» та «створити індивідуальний особистий кабінет студента із завданнями й матеріалами для їх виконання, де будуть висвітлюватися «борги», міститися індивідуальні роботи, проекти з усіх дисциплін, де можна безпосередньо відправити повідомлення будь-якому викладачу й отримати на нього відповідь». До речі, 97,7% студентів зазначили, що для занять використовується платформа zoom, у більшості з них немає до неї претензій, бо зараз знято обмеження за часом проведення конференцій.

Узагальнені побажання студентів щодо форм проведення занять виглядають наступним чином:

- «Застосовувати субтитри на лекціях, оскільки в такий спосіб ті студенти, в яких є проблеми з інтернетом, зможуть зручніше нотувати матеріал (якщо лекція без презентації)»;

- «Запрошувати практиків для детального розбору більш вузьких тем»;

- «Додати пілотні / експериментальні предмети з soft skills»;

- «Надавати студентам більшої самостійності й можливості ініціативної участі, коли вони виконують письмове завдання до семінару, а на семінарі вже обговорюють надану фабулу із застосуванням програм, що дозволяють працювати спільно (спільно писати щось на дошці, робити схеми, проєкт договору тощо)»;

- «Покращити рівень проведення практичних занять, аби викладачі теж були зацікавлені в його проведенні, а не просто сиділи й слухали переказ тексту студентами. Це, наприклад, застосування різноманітних інтерактивних платформ (Kahoot, Canva), вирішення ситуативних, практичних задач, а не лише переказ сухої теорії з підручника заради оцінки».

Щодо організації системи відпрацювань пропущених занять в умовах дистанційного навчання були висловлені наступні пропозиції:

- «Запровадити єдину для всіх предметів систему відпрацювань (надсилати на пошту задачі / реферати / індивідуальні завдання, проходити тести, відповідати теорію в зумі) для тих, у кого немає можливості приєднатися до занять (робота, немає світла)»;

- «Зробити можливим відпрацювати заняття не тільки в форматі zoom, а й через виконання завдань / надсилання завдань / виконання тестів в НЕІК / підготовка робіт»;

- «Надати студентам можливість отримувати бали за відпрацювання, а не просто «перекривати» пропуски».

60 студентів артикулювали своє ставлення й пропозиції щодо вдосконалення технічних аспектів роботи й наповнення систем АСУ та НЕІК. У технічному плані пропонується керівництву університету більш ретельно підходити до забезпечення стабільної роботи серверів НЕІК, полегшити доступ студентам до НЕІК, бо неодноразово виникали питання з кодом для підключення. Щодо наповнення відповідних серверів найчастіше пропонується:

- «зробити доступ до необхідного переліку навчальної літератури (щонайменше кафедральної) з відповідних навчальних дисциплін, більше навчальної та методичної інформації, надати доступ до електронних варіантів підручників»;

- «додавати тексти лекцій повністю й за темами, які відповідають методичним посібникам. розміщувати відеозапис лекцій, щоб мати можливість їх передивитися»;

- «відкрити доступ на тій самій платформі студентам 4-го курсу для підготовки ЗНО на магістратуру»;

- «постійно *оновлювати* наповнення НЕІК, бо там іноді розміщена застаріла інформація, посилання на законодавчі норми, які давно втратили чинність, посилання на наукові дослідження, які не є актуальними та були розроблені більш ніж 10 років тому»;

- «відстежувати, щоб лекції, які розміщені на НЕІК, відповідали навчальному плану (зараз випадків невідповідності вельми багато)»;

- «розмістити в НЕІК журнал, де можна буде переглянути свої оцінки, результати тестування й пропуски занять».

Узагальнена претензія: «на НЕІК мають бути навчально-методичні матеріали з *усіх дисциплін*, бо на якихось виставлено посібники, глосарій, програму навчання, система оцінювання, а на якихось дисциплінах або взагалі нічого, окрім самих тем практичних занять, або, у кращому випадку, ім'я викладача написано».

Щодо діяльності бібліотеки в умовах дистанційного навчання було висловлено одне побажання: «Надавати всі матеріали з бібліотеки в онлайн форматі, щоб була можливість безкоштовно користуватись навчальними та науковими ресурсами».

Окремої уваги заслуговує аналіз претензій і побажань студентів, висловлених до викладачів та їхньої діяльності в умовах війни й дистанційного формату роботи. Таких дописів було 53. Найсуттєвішими з них є наступні:

– «Треба стежити за безвідповідальністю та некомпетентністю деяких викладачів»;

– «Іноді викладачі формально ставляться до онлайн-лекцій і практичних занять, запізнюються на 20+ хвилин або не проводять заняття взагалі»;

– «Порадив би усунути подвійні стандарти, бо під час війни в умовах часткої відсутності світла ми зобов'язані бути присутніми на заняттях, а наші викладачі чомусь ні. Якщо ми без світла – до нас претензії, а якщо вони – давайте в 50-й раз переносити заняття»; «Ще й деякі викладачі пари переносять на 7–9 годину вечора»;

– «Провести таємну перевірку, щоб мати змогу подивитися, як проходять заняття у зум, можливо, це наштовхне керівництво університету до підбивання власних підсумків і вражень стосовно того, як відбувається дистанційне навчання під час війни»; «Запровадити можливість надавати студентам анонімні відгуки про якість практичних занять і лекцій в дистанційному форматі»; «Створити спеціальний орган або комісію при університеті, куди студент зможе анонімно поскаржитися на викладача з наданням відповідних доказів».

– «Використовувати примусовий елемент. Викладачі й студенти мають бути з увімкненими камерами й на семінарських заняттях, і на лекціях. ... Мені здається, лише одна така вимога створила би умови, максимально наближені до офлайн-навчання»;

– «Активно долучати психологів до роботи зі студентами у воєнний час».

Ми навмисно акцентували увагу на проблемах, що викликав перехід університету на дистанційну форму навчання, задля виявлення саме «вузьких місць», які можуть і мають бути усуненими. Може скластися враження, що студенти бачать тільки проблеми й розчаровані в навчанні в такому форматі. Але це не так. Досить велика кількість коментарів студентів містить позитивні оцінки діяльності університету в умовах вимушеного переходу на дистанційну освіту: «Нічого не рекомендую, вважаю, що університет в нинішніх умовах надав максимальні можливості для отримання знань», «Все відкориговано, усе налагоджено. Не кажу, що ідеал, є до чого йти, але займатися цілком ймовірно і зручно, дякую!», «Мене все влаштовує. Заняття дають нам 100% знання, як і на очному! Нічим не відрізняється. Щиро вдячна викладачам!», «Все супер. Чекаємо перемоги!».

Висновки. Системні кризи не мають глобальних рішень, однаково ефективних для всіх країн. Натомість вони зазвичай передбачають структурні зміни в країнах і зміни парадигми для досягнення радикальних перетворень. Реформування освіти може вважатися однією з найважливіших умов успіш-

ності цих перетворень. Екстрений вимушений перехід українських ЗВО на дистанційний формат роботи, тобто в умовах «стрес-тесту», виявив не тільки його життєздатність, але й досить потужний потенціал. Реалізація цього потенціалу не може обмежуватися простою діджиталізацією освіти, а передбачає формування відповідної мотивації діяльності викладачів і студентів. Тільки в такому випадку ефективність навчання в режимі онлайн не буде нижчою за ефективність в традиційному (аудиторному) режимі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванов Є. В., Гош В. Є. Дистанційна освіта сьогодення: сутність та виклики. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2022. № 8 (346). Ч.2. С. 273–282. doi:10.12958/2227-2844-2021-8(346)–2-273-282.
2. Яценко Е., Левандовська І. Дистанційна освіта в освітній діяльності вищої школи: виклики часу. *Гуманітарні студії: історія та педагогіка*. 2021. № 1. С. 124–134.
3. Niezgoda M. Edukacja zdalna: szansa czy zagrożenie? *Youth in Central and Eastern Europe*. 2022. №9 (13). P. 20–30. doi: 10.24917/ycee.9243.
4. Długosz P. Zdalna edukacja i jej wpływ na szkolne osiągnięcia: badania przekrojowe w Polsce i na Ukrainie. *Youth in Central and Eastern Europe*. 2022. №9 (13). P. 4–19. doi: 10.24917/ycee.9171.
5. Sokuryanskaya L. G., Golikov A. S. Online education as a temptation: unobvious challenges. *Youth in Central and Eastern Europe*. 2021. № 8 (12). P. 4–13. doi: 10.24917/ycee.2021.12.4–13.
6. Царик О., Рибіна Н. Особливості освітньої комунікації в умовах дистанційного навчання. *Гуманітарні студії: історія та педагогіка*. 2021. № 1. С. 88–97.
7. Прибилова В. М. Проблеми та переваги дистанційного навчання у вищих навчальних закладах України. *Проблеми сучасної освіти*. 2017. Вип. 4. С. 27–36.
8. Сіленко А. О., Крук Н. В. Дистанційна освіта: альтернатива чи додаткові можливості для традиційної освіти? *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 69. С. 94–100. doi: 10.32837/app.v0i69.1308.
9. Сидоренко Т. М., Петькун С. М., Новак О. М. Дистанційна освіта: проблеми та перспективи. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 35. С. 45–48.
10. Шухтін В. В., Котюжинська С. Г., Лебедева Т. Л., Шухтіна І. М. Реформування вищої освіти в Україні. *Медична освіта*. 2016. № 3. С. 29–34. doi: 10.11603/me.2414–5998.2016.3.6907.
11. Півнева Л. М. Напрямки реформування вищої освіти України як чинник демократизації. *Проблеми сучасної освіти*. 2020. № 11. С. 42–48.
12. Пріма Р. М., Пріма Д. А. Реформування вищої освіти в Україні: тенденції й стратегії. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2020. Вип. 190. С. 34–37.

13. Ісаєва О. Вектор реформування вищої освіти в умовах глобалізації. *Молодь і ринок*. 2021. № 7/193. С. 29–32. doi: 10.24919/2308–4634.2021.242568.
14. Вавренюк С. А. Проблеми та напрями досягнення якості освіти на етапі реформування вищої освіти України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 14. С. 9–82.
15. Кормич Л. І., Кормич А. І. Варіативні можливості реформування вищої освіти України в європейському контексті. *Актуальні проблеми політики*. 2020. Вип. 65. С. 18–25.
16. Культурно-гуманітарні стратегії розвитку університетської освіти в умовах динамічних суспільних трансформацій: Монографія / За ред. І. В. Степаненко. Київ: ІВО НАПН України, 2018. 226 с.
17. Курбатов С. «Ідея університету» в контексті суспільства знань. *Світогляд – Філософія – Релігія*: зб. наук. пр. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. № 1(1). URL: <https://lib.iitta.gov.ua/8638/1/06-Kurbatov.pdf> (дата звернення: 23.01.2023).
18. Марушкевич А. А. Підготовка фахівців конкурентоспроможного рівня у ВНЗ України. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 2 (27). С. 38–45.
19. Єрмаченко В. Є., Дериховська В. І. Особливості трансформації світової системи вищої освіти у XXI столітті. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск 10. С. 518–522.
20. Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 3 травня – 13 червня 2022 року. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 504 с.
21. Реформа освіти в Україні. Інформаційно-аналітичне забезпечення: збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції (наукове електронне видання), 28 жовт. 2021 р. Київ: ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2021. 360 с. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2021/12/Tezi_III-konf_2021-FINAL.pdf (дата звернення: 23.01.2023).
22. Заяць В. С. Прояви системної кризи: українські реалії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія Економіка*. 2013. Вип. 21. С. 24–27.
23. Peters M. A., Besley T., Paraskeva J. M. Global Financial Crisis and educational restructuring. *Citizenship, Social and Economics Education*. 2015. Vol. 14(1). P. 15–18. doi: 10.1177/2047173415577884 cse.sagepub.com.
24. Sapountzaki K. The Interplay Between Socio-economic Crises and Disaster Risks: Examples from the Developed and Developing World. Contributing Paper to GAR 2019. URL: <https://www.undrr.org/publication/interplay-between-socio-economic-crises-and-disaster-risks-examples-developed-and> (дата звернення: 25.01.2023).
25. Фесенко М. В. Витоки та наслідки глобальної системної кризи. *Історико-політичні студії*. 2015. № 2. С. 111–120.
26. Cairó-i-Céspedes G., Castells-Quintana D. Dimensions of the current systemic crisis: Capitalism in short circuit? *Progress in Development Studies*. 2016. Vol. 16, Issue 1. P. 1–23. doi: 10.1177/1464993415608067.
27. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні. (2000). URL: https://vnmu.edu.ua/downloads/other/konc_rov_dystan_osv.pdf (дата звернення: 11.01.2023)

28. Власенко І. Г. Впровадження дистанційного навчання – вимога сучасності. *Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія: матеріали міжвузівського вебінару* (м. Вінниця, 31 березня 2017 р.). Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2017. С. 12–13. URL: http://www.vtei.com.ua/images/VN/31_03.pdf (дата звернення: 20.01.2023).

REFERENCES

1. Ivanov, Ye. V., Hosh, V. Ye. (2022). Dystantsiina osvita sohodennia: sutnist ta vyklyky. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedagogichni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National University. Pedagogical sciences*, 8 (346), 273–282. doi:10.12958/2227-2844-2021-8(346) – 2-273-282 [in Ukrainian].
2. Yashchenko, E., Levandovska, I. (2021). Dystantsiina osvita v osvitnii diialnosti vyshchoi shkoly: vyklyky chasu. *Humanitarni studii: istoriia ta pedahohika – Humanities studies: history and pedagogy*, 1, 124–134 [in Ukrainian].
3. Niezgoda, M. (2022). Edukacja zdalna: szansa czy zagrozenie? *Youth in Central and Eastern Europe*, 9 (13), 20–30. doi: 10.24917/ycee.9243 [in Polish].
4. Długosz, P. (2022). Zdalna edukacja i jej wpływ na szkolne osiągnięcia: badania przekrojowe w Polsce i na Ukrainie. *Youth in Central and Eastern Europe*, 9 (13), 4–19. doi: 10.24917/ycee.9171 [in Polish].
5. Sokuryanskaya, L. G., Golikov, A. S. (2021). Online education as a temptation: unobvious challenges. *Youth in Central and Eastern Europe*, 8 (12), 4–13. doi: 10.24917/ycee.2021.12.4–13.
6. Tsaryk, O., Rybina, N. (2021). Osoblyvosti osvitnoi komunikatsii v umovakh dystantsiinoho navchannia. *Humanitarni studii: istoriia ta pedahohika – Humanities studies: history and pedagogy*, 1, 88–97 [in Ukrainian].
7. Prybylova, V. M. (2017). Problemy ta perevahy dystantsiinoho navchannia u vyshchych navchalnykh zakladakh Ukrainy. *Problemy suchasnoi osvity – Problems of modern education*, 4, 27–36 [in Ukrainian].
8. Silenko, A. O., Kruk, N. V. (2022). Dystantsiina osvita: alternatyva chy dodatkovy mozhlyvosti dlia tradytsiinoi osvity? *Aktualni problemy polityky – Actual Problems of Politics*, 69, 94–100. doi: 10.32837/app.v0i69.1308 [in Ukrainian].
9. Sydorenko, T. M., Petkun, S. M., Novak, O. M. (2021). Dystantsiina osvita: problemy ta perspektyvy. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, 35, 45–48 [in Ukrainian].
10. Shukhtin, V. V., Kotiuzhynska, S. H., Liebiedieva, T. L., Shukhtina, I. M. (2016). Reformuvannia vyshchoi osvity v Ukraini. *Medychna osvita – Medical education*, 3, 29–34. doi: 10.11603/me.2414–5998.2016.3.6907 [in Ukrainian].
11. Pivneva, L. M. (2020). Napriamky reformuvannia vyshchoi osvity Ukrainy yak chynnyk demokratyzatsii. *Problemy suchasnoi osvity – Problems of modern education*, 11, 42–48 [in Ukrainian].
12. Prima, R. M., Prima, D. A. (2020). Reformuvannia vyshchoi osvity v Ukraini: tendentsii y stratehii. *Naukovi zapysky. Serii: Pedagogichni nauky – Scientific notes. Series: Pedagogical Science*, 190, 34–37 [in Ukrainian].

13. Isaieva, O. (2021). Vektor reformuvannia vyshchoi osvity v umovakh hlobalizatsii. *Molod i rynok – Youth and market*, 7/193, 29–32. doi: 10.24919/2308–4634.2021.242568 [in Ukrainian].
14. Vavreniuk, S. A. (2018). Problemy ta napriamy dosiahnennia yakosti osvity na etapi reformuvannia vyshchoi osvity Ukrainy. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 14, 9–82 [in Ukrainian].
15. Kormych, L. I., Kormych, A. I. (2020). Variatyvni mozhlyvosti reformuvannia vyshchoi osvity Ukrainy v yevropeiskomu konteksti. *Aktualni problemy polityky – Actual Problems of Politics*, 65, 18–25 [in Ukrainian].
16. Kulturno-humanitarni stratehii rozvytku universytetskoï osvity v umovakh dynamichnykh suspilnykh transformatsii (2018). Monohrafiia. I. V. Stepanenko (Ed.) et al. Kyiv: IVO NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
17. Kurbatov, S. (2011). «Ideia universytetu» v konteksti suspilstva znan. *Svitohliad – Filosofiia – Relihiia – Worldview – Philosophy – Religion*, 1(1). URL: <https://lib.iitta.gov.ua/8638/1/06-Kurbatov.pdf> [in Ukrainian].
18. Marushkevych, A. A. (2015). Pidhotovka fakhivtsiv konkurentospromozhnoho rivnia u VNZ Ukrainy. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky – Actual problems of sociology, psychology, pedagogy*, 2 (27), 38–45 [in Ukrainian].
19. Yermachenko, V. Ie., Derykhovska, V. I. (2017). Osoblyvosti transformatsii svitovoi systemy vyshchoi osvity u XXI stolitti. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and society*, 10, 518–522 [in Ukrainian].
20. *Osvitnii protses v umovakh voiennoho stanu v Ukraini: proceedings of the all-ukrainian scientific and pedagogical advanced training.* (2022). Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
21. *Reforma osvity v Ukraini. Informatsiino-analitychne zabezpechennia: book of abstracts of the III international scientific and practical conference (electronic scientific publication).* (2021). Kyiv: SSI «Institute of Educational Analytics» URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2021/12/Tezi_III-konf_2021-FINAL.pdf [in Ukrainian].
22. Zaiats, V. S. (2013). Proiavy systemnoi kryzy: ukrainski realii. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia Ekonomika – Scientific Notes of Ostroh Academy National University, «Economics» series*, 21, 24–27 [in Ukrainian].
23. Peters, M. A., Besley, T., Paraskeva, J. M. (2015). Global Financial Crisis and educational restructuring. *Citizenship, Social and Economics Education*, 14(1), 15–18. doi: 10.1177/2047173415577884 cse.sagepub.com.
24. Sapountzaki, K. (2019). The Interplay Between Socio-economic Crises and Disaster Risks: Examples from the Developed and Developing World. URL: <https://www.undrr.org/publication/interplay-between-socio-economic-crises-and-disaster-risks-examples-developed-and>.
25. Fesenko, M. V. (2015). Vytoky ta naslidky hlobalnoi systemnoi kryzy. *Istoryko-politychni studii – Historical and Political Studios*, 2, 111–120 [in Ukrainian].
26. Cairó-i-Céspedes, G., Castells-Quintana, D. (2016). Dimensions of the current systemic crisis: Capitalism in short circuit? *Progress in Development Studies*, 16 (1), 1–23. doi: 10.1177/1464993415608067.

27. Kontsepsiia rozvytku dystantsiinoi osvity v Ukraini (2000). URL: https://vnmu.edu.ua/downloads/other/konc_rov_dystan_osv.pdf [in Ukrainian].
28. Vlasenko, I. H. (2017). Vprovadzhennia dystantsiinoho navchannia – vymoha suchasnosti. *Dystantsiine navchannia yak suchasna osvitnia tekhnolohiia*: proceedings of the interuniversity webinar. Vinnytsia: VTEI KNTEU, 12–13. URL: http://www.vtei.com.ua/images/VN/31_03.pdf [in Ukrainian].

Pohribna Viktoriia Leonidivna, Doctor of Sociology Sciences, Professor, Professor of the Department of Sociology and Political Science, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: vilpog2017@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5101-0386

Pidkurkova Iryna Valeriivna, PhD in Sociology, Associate Professor of the department of Sociology and Political Sciences of Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: i.v.pidkurkova@nlu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-4797-3718

DISTANCE EDUCATION IN THE CONDITIONS OF SYSTEMIC CRISIS: NEW CHALLENGES AND NEW OPPORTUNITIES

The article substantiates the need to spread innovative methods of training organization in conditions of a systemic crisis. The positive and negative consequences of the planned and forced accelerated implementation of distance education in the educational practice of Ukrainian universities are determined. The results of the sociological study «Effectiveness of distance learning organization at Yaroslav Mudryi National Law University in the conditions of war» are presented.

Key words: higher education, distance education, modernization educational processes, systemic crisis, sociological studies of higher education in wartime conditions.

